

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:3 • 2011

Tidigkolonial mission i Peru

MAGNUS LUNDBERG* *Uppsala universitet*

Bertil K. Lundberg, *"Jesus är för spanjorerna": studier av den katolska missionens misslyckande i det tidigkoloniala Peru* (Göteborg: Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet 2010). 287 s. (Summary in English: "Jesus is for the Spaniards": a study of the failure of the Catholic mission in early colonial Peru.)

Bertil Lundbergs avhandling behandlar den katolska missionen i det tidigkoloniala Peru. Mot bakgrund av den tidigare forskning som han använder sig av identifierar Lundberg två grupper som ofta har betraktats som de mest centrala aktörerna i missionsprocessen: missionsprästerna och de andinska indianerna. Till dessa två aktörer vill Lundberg lägga en tredje: det han kallar kyrkan och i synnerhet den kyrkliga ledningen. Avhandlingens målsättning är att undersöka bilder av dessa aktörer och deras roll i och ansvar för missionens utveckling under perioden 1540–1622.

Källmaterialet delas in i två huvudkategorier. Den första kategorin benämner författaren konciliära källor. Dessa innefattar framför allt officiella texter från peruanska kyrkliga möten. Den andra kategorin kallar han icke-konciliära källor. Den innefattar texter som inte producerats av kyrkans ledning. Med dessa två typer av källor vill Lundberg dels ge en bild av aktörerna utifrån det officiella kyrkliga materialet, dels presentera kompletterande och kontrasterande bilder i tre källor av icke-konciliärt slag. Han vill också undersöka eventuella förändringar över tid.

Den grundläggande dispositionen i avhandlingen är kronologisk, men inom kronologin finns också en tematisk disposition. I de tre huvudkapitlen (3–5) studeras varje källa utifrån tre teman, som hör ihop med huvudaktörerna. Dessa teman benämns "prästen i missionen", "synen på indianen" samt "kyrkans ledning och missionen". I det som författaren kallar sammanfattande analyser, som avslutar varje huvudkapitel, gör han en jämfö-

* Fakultetsopponent

relse mellan de olika källornas perspektiv och jämför dessa resultat med den tidigare forskningen, som han låter representeras av två författare.

Kapitel 3 handlar om den första missionsperioden, 1540–1570. I konciliedokumentet presenteras enligt Lundberg såväl en ideal bild av prästen som en beskrivning av hur biskoparna uppfattade den faktiska situationen i kyrkoprovinsen. Vikten av kunskap i de inhemska språken poängterades, liksom att prästerna skulle inrikta hela sitt liv på sitt prästerliga värv och i moraliskt anseende leva som det anstod deras ämbete, till exempel med avseende på celibatet. I det icke-konciljära materialet finner Lundberg en liknande bild. Indianerna beskrivs i de två typerna av material framför allt som oförnuftiga, svaga personer, som behövde beskydd mot starkare makter.

Kapitel 4 behandlar perioden 1570–1609. Detta kapitel bygger framför allt på två källor: det tredje provinskonciliet och en lång skrivelse till den spanske kungen författad av församlingsprästen Bartolomé Álvarez. Koncilie materialets bild av prästen skilde sig enligt Lundberg inte mycket från den första perioden. För Álvarez var bilden dock en helt annan. Även om det fanns dåliga präster, gjorde många av dem ett gott arbete på ett i stort sett omöjligt arbetsfält. Álvarez menade att indianerna var barbarer och inte förtjänade att kallas kristna, men han såg dem inte som oskyldiga offer. Han poängterade att de kunde utnyttja det spanska rättsliga systemet för att motarbeta prästerna. För Álvarez var missionens misslyckande uppenbart och den kyrkliga ledningens skuld betydande. Biskoparna hade en för naiv uppfattning om indianerna och de hade inte tagit reda på hur illa det stod till.

Kapitel 5 rör perioden 1609–1622. Denna tid innebar enligt Lundberg en kursändring eller åtminstone en tydlig metodförändring i förhållande till de andinska indianernas "avgudadyrkan", det vill säga icke-kristna trosföreställningar och praktiker. Dessa praktiker skulle motarbetas på ett mer systematiskt sätt, vilket inte uteslöt användandet av tvång, våld och hot om våld. Källorna för kapitlet är dels stiftsynoden 1613, dels jesuiten Pablo José de Arriagas idolatrimanual från 1621. Bilden av prästen i synoddokumentet var i princip den samma som vid tidigare kyrkomöten. Arriaga påpekade dock många prästers brist på engagemang i motarbetandet av "avgudadyrkan". I synoddokumentet beskrevs indianerna fortfarande som barn, men de flesta av dem, döpta som odöpta, ansågs vara "hedningar". Arriaga gjorde en liknande analys men hävdade att en del av skulden borde läggas på kyrkans ledning, som inte hade insett allvaret i situationen.

Avhandlingens disposition är tydlig, men genom de mycket långa "sammansfattande analyserna" blir upprepningarna alltför många. Avhandlingen är väl korrekturläst, men, som jag ska visa, är begreppsanvändningen ofta mycket otydlig. Akribin med avseende på referenserna är tillfredsställande, även om fotnoterna på vissa ställen kunde ha varit mer frekventa. Förfat-

tarens svenska översättningar av spanska citat är genomgående mycket fria. Ibland återfinns de spanska originaltexterna i en fotnot, men oftast inte. I vissa fall har de översatta citaten knappast något med originaltexten att göra. Samtidigt ligger referaten emellanåt oroväckande nära originaltexterna.

Forskningsläget

Kyrkan i det tidigkoloniala Peru är ett synnerligen välutforskat fält. Det finns hundratals relevanta monografier och artiklar. Men den tidigare forskning författaren använder sig av är minimal. Litteraturlistan är med stor sannolikhet den kortaste i en modern svensk historisk avhandling. Den inkluderar dessutom en stor andel allmän och föråldrad handbokslitteratur. När det gäller sekundärlitteraturen väljer författaren att inrikta sig på tillämpliga delar i Rubén Vargas Ugartes peruanska kyrkohistoria, *Historia de la Iglesia en el Perú* (1953–1962) samt den spanska översättningen av Pierre Duviols *La lutte contre les religions autochtones dans le Perou colonial* (1971). Författarens förklaring är att ”de författat några av historieforskningens mest uppmärksammade verk” (s. 41) – men det rör sig om fyrtio till nära sextio år gamla verk, och argumentet att de är uppmärksammade är inte starkt.

Lundberg använder alltså nästan inga av de vetenskapliga arbeten som har publicerats under de senaste fyrtio åren. Han menar uppenbarligen att dessa verk är oväsentliga för hans vidkommande, men han argumenterar inte för saken. Under de senaste decennierna har emellertid otroligt mycket hänt inom forskningen om det tidigkoloniala Peru. Inte minst gäller detta peruansk kolonialreligion och förhållandet mellan den spanska kolonialmakten och inhemska grupper som quechuas och aymaras. Nästan inget av detta hänvisar Lundberg till, men – och det är också anmärkningsvärt – författaren inkluderar heller knappast något av den äldre forskningen på relevanta områden.

Trots att ett av Lundbergs mål är att undersöka den kyrkliga ledningens roll och ansvar refererar han inte till något vetenskapligt arbete om (ärke-)biskoparna i det tidigkoloniala Peru. Det finns flera. Samtliga författare till dessa verk använder sig dessutom av ett betydligt mer differentierat och omfattande primärmaterial än vad Lundberg gör. De peruanska kyrkomötena är en av författarens viktigaste källor. Också om detta ämne finns en betydande litteratur som inte används. När det slutligen gäller studier om den så kallade kampen mot avgudadyrkan är forskningen enorm. Författaren bygger även här nästan uteslutande på Duviols och Vargas Ugartes böcker, även om ytterligare några verk behandlas kortfattat, oftast i form av en referens i en fotnot.

Författaren är alltså inte på långa vägar tillräckligt väl inläst på ämnet. Om forskning är en kumulativ verksamhet är det ett baskrav att den som vill

ge ett bidrag till området i fråga åtminstone har tillgodogjort sig den mest centrala litteraturen och förhåller sig kritiskt till den. Att bortse från i stort sett all tidigare forskning är inte akademiskt ärligt.

Begreppsanvändning

Bertil Lundberg vill alltså studera bilder av tre typer av aktörer och deras roll i missionen: den katolske missionären, den andinske indianen och den kyrkliga ledningen, alternativt kyrkan. Dessa menar författaren är "missionens huvudpersoner".

När det gäller "kyrkan" eller mer exakt "den kyrkliga ledningen" slår författaren fast att Duviols och Vargas Ugarte inte har tagit upp "kyrkan" som aktör, men att hans eget viktigaste bidrag är just att avgöra kyrkans roll och ansvar i missionen. Begreppsanvändningen är mycket märklig. På många ställen ställs "kyrkans" inställning emot missionärernas. Detta är mycket svårförståeligt, även om författaren (s. 25) talar om att han endast vill undersöka kyrkan som "institution". Vi kan möjligen anta att kyrkan för författaren, åtminstone ofta, är detsamma som kyrkans ledning, men han förklarar aldrig exakt vilka som utgör denna grupp. Om den innefattar några andra än biskoparna, som till exempel ledarna för de religiösa ordnarna, använder han inte något relevant källmaterial för att studera dessa.

En annan aktör benämner Lundberg de katolska missionärerna. Termen är problematisk, eftersom ordet missionär inte användes under perioden. Det är möjligen inget problem att använda det som ett modernt analytiskt begrepp, men då krävs en förklaring. Långt fram i avhandlingen (s. 113) dyker det spanska ordet *doctrinero* upp, dock utan att författaren påpekar att *doctrinero* var ett mycket exakt begrepp. Det var en person, en stiftspräst eller en ordenspräst, som var utsedd att vara huvudansvarig för undervisningen och förvaltandet av sakramenten i en *doctrina*, ett slags missionsförsamling. Frågan om jurisdiktionen över *doctrineros* är inte ovidkommande. Den sätter gränser för vilken typ av ansvar som kunde läggas på biskoparna. Ordensprästerna motsatte sig till exempel aktivt biskopens jurisdiktion och utsåg *doctrineros* utan hans inblandning. Även i detta avseende gör det oklara användandet av centrala termer och bristen på distinktioner det svårt att avgöra bärigheten i slutsatserna.

Den tredje av Lundbergs aktörer är den andinske indianen. Inget nämns om det problematiska med begreppet "indian", som naturligtvis är en spansk kolonial konstruktion. Författaren har några korta formuleringar (t. ex. på s. 22) om att Inkariket inte bestod av ett folk utan av ett "antal 'folk', nationer, stammar eller grupper av människor". Också i detta sammanhang borde han ha tagit hjälp av modern forskning som analyserar mångfalden av språk, kulturer och religioner i det andinska området. I stället använder Lundberg

sig av svävande och, inte sällan, paternalistiska beskrivningar av de inhemska gruppernas trosföreställningar och religiösa praktiker. Han skriver till exempel att "de förvisso inte saknade religiösa perspektiv på tillvaron. De andinska stammarna uppvisade i andligt hänseende betydande intellektuellt djup och rituell förfining" (s. 22) och att "[r]espekten för övernaturliga krafter och väsen var allestädes närvarande" (s. 33). På ett annat ställe skriver han att inkas "knappast [uppfylde] kriterierna för vad man idag skulle kalla ett primitivt folk" (s. 32). Författaren gör en avgränsning mellan "vanliga indianer", hövdingar (*kurakas*) och religiösa specialister, men det finns minst en annan, högst väsentlig, distinktion som han missar. Lundberg talar genomgående om indianen som en "han"; någon distinktion mellan män och kvinnor görs aldrig.

Begreppet "misslyckande" är centralt för författaren. Det framhålls åtskilliga gånger, bland annat i bokens titel. Duviols och Vargas Ugarte kritiserar för att de inte insett att den peruanska missionen i grunden misslyckades. Lundberg menar dessutom att kyrkans ledare borde ha förstått att missionen var ett fiasko, att de borde ha haft vad han anakronistiskt kallar ett "krismedvetande". Men trots att begreppet misslyckande är så centralt för författaren, förklarar han aldrig vad det innebär. Annorlunda uttryckt: Hur illa skall något vara för att det skall räknas som ett misslyckande? Och vad skulle i så fall en lyckad mission vara för något? Frågan är dessutom om det över huvud taget är ett så lyckat analytiskt begrepp.

Det finns en mängd andra mycket oklara begrepp som genomgående dyker upp i avhandlingen. Det rör inte minst uttryck som "den andliga världen", "den religiösa sektorn", "religiösa perspektiv", "människors religiösa del av tillvaron" och "det religiösa planet". Det är oerhört problematiskt att oreflekterat använda denna typ av termer i största allmänhet och ännu mer så när vi talar om den tidigmoderna eran.

Författaren har dessutom inte ansträngt sig för att hitta korrekta svenska översättningar av ett flertal katolska begrepp. Jag vill bara nämna några exempel på detta. Författaren skriver genomgående "genomföra sakramenten", i stället för att förmedla sakramenten. Nattvard är inget katolskt uttryck; det bör kallas kommunion eller eukaristi. *Clero secular* översätts inte med de korrekta uttrycken stiftspräster eller sekularpräster och *clero regular* översätts aldrig som ordenspräster. Konciledokument kallas för protokoll och det adekvata begreppet dekret brukas aldrig. Att använda "missionär" som adjektiv, som författaren frekvent gör, är också besynnerligt.

Källor

Lundberg använder ett publicerat och till största delen välkänt material, som dessutom är otroligt begränsat för att bilda grunden för en doktorsav-

handling. Han använder koncilie- och synodtexter men använder sig aldrig av de korrekta beteckningarna för sådana kyrkomöten: provinskoncilier respektive stiftssynoder. Författaren skriver att biskopar och andra kyrkliga representanter närvarade vid koncilierna, men han har uppenbarligen inte klart för sig att de enda som hade rösträtt var biskoparna. Frågan om vilken juridisk ställning konciliatedekreten hade är väsentlig om man vill undersöka ansvarsfrågan. För att undersöka bilderna av de tre aktörerna är det ointressant om dokumenten blev offentliggjorda eller inte, men det är inte oväsentligt om man talar i termer av biskopligt ansvar. De första, andra, fjärde och femte provinskoncilierna fick vare sig påvligt eller kungligt godkännande och de publicerades därför inte under den tid som författaren studerar. I fallet med de oviktiga fjärde och femte koncilierna visar författaren att han känner till detta, men han har inte kunskap om att detta också gällde de betydligt mer centrala första och andra koncilierna. Om lagtexterna inte offentliggjordes var det naturligtvis omöjligt för biskoparna att försöka implementera dem eftersom kronan och påven satte sig emot, eller åtminstone inte gav dem sitt godkännande.

Det tredje konciliet fick, till skillnad från de övriga, både kungligt och kyrkligt godkännande och publicerades i Spanien 1591. De officiella, publicerade dekreten är på latin. Lundberg använder dock endast en spansk version, publicerad av Vargas Ugarte 1951. Denne transkriberade dessutom en relativt sen version av den spanska texten. Om man på ett seriöst sätt vill studera bilden av de tre aktörerna i konciliatedekreten är det nödvändigt att arbeta med originaltexterna. För detta ändamål finns dessutom en utmärkt textkritisk edition, publicerad av Francesco Lisi (1990), men denna har Lundberg inte använt sig av. Det finns ytterligare ett problem med att använda Vargas Ugartes version: han inkluderar inte den omfattande revision av texten som gjordes av konciliekongregationen i Rom, och det var denna sistnämnda reviderade version som trycktes 1591. Lundberg använder sig alltså inte av det officiella latinska slutdokumentet utan av en spansk översättning av en inofficiell latinsk version. Om inte annat borde detta förhållande ha gjorts klart i avhandlingen.

När det gäller det andra provinskonciliet har författaren ett ännu större och allvarigare problem. Det dokument han använder sig av är inte det officiella konciliatedekretet på latin utan en spansk sammanfattning av detta dokument, och denna omfattar knappt hälften av originaltexten, sammantaget cirka 20 sidor. Detta förhållande verkar han inte bry sig om. Kontentan blir alltså att han i realiteten inte heller använder sig av de officiella dekreten från det andra provinskonciliet.

I fråga om det icke-konciliära källmaterialet har författaren andra typer av problem. Författaren definierar detta, föga klagörande, som "källor som

inte har kyrkan som direkt uppdragsgivare” (s. 25). För att undersöka en utveckling under drygt åttio år använder han sig av endast tre dokument, som dessutom är mycket disparata. Det är en rapport från en kunglig visitator (1567), en lång klagoskrift till kungen från en församlingspräst (1588–1589) och en manual om kampen mot avgudadyrkan (1621). Av dessa källor är två välkända, medan den omfattande klagoskriften från församlingsprästen Bartolomé Álvarez är betydligt mindre använd. Detta till trots kan ett sådant litet och disparat material knappast säga något om en komplicerad historisk utveckling.

Som framgått menar jag att Bertil Lundbergs avhandling är behäftad med många och allvarliga brister, såväl vad gäller kunskap om forskningsläget som begrepps- och källanvändning. På grund av dessa betydande svagheter tillför studien knappast forskningen något nytt. Högre krav än så bör kunna ställas på en akademisk avhandling, även om den behandlar ett, för svenska historiker, så exotiskt ämne som den tidigkoloniala missionen i Peru.